

JUHÁSZ PÉTER

Patria Onogoria
Észrevételek az onogurok, onogundurok és a bulgárok
kapcsolatához
Második közlemény

Patria Onogoria. Some remarks to the relationship of the Onogurs, the Onogundurs and the Bulgars. Second part. The article deals with the relationship between the Onogurs, Onogundurs and Bulgars. The Bulgars appear in the same places and times as the Ogur tribal confederations, but while the Latin-language Byzantine sources (Jordanes, Marcellinus) mention the name Bulgar, the Greek-language authors (Priskos, Prokopios, Malalas, Agathias, Theophylactos, Menander, Theophanes) write about the Onogurs, the Kutrigurs or the Utigurs. As I suggest, the Bulgarians of the Latin-language sources may have been the leaders of the various Ogur tribal confederations mentioned in the Greek-language sources. Byzantine authors in Latin came from the western regions (Illyricum, Thrace) which were victims of Bulgar raids. This explains their detailed information about the internal organization of their tribal alliances. From the 7th century, the sources almost exclusively use the name Onogundur, which is derived from the name Onogur with the suffix *-dur*. Perhaps it appeared in the realm of Kuvrat as the name of his overarching Ogur alliance. A variant of Onogur, the name Wangar, is known from Pannonia in the 9th century, and was later inherited by the Magyars who settled here.

Keywords: Bulgars, Onogurs, Onogundurs, Hungarians, Byzantine authors, tribal alliances, Pontic area

Tanulmányom első részét azzal a megállapítással zártam, hogy az onogurok eredeti szállásterülete és kapcsolatuk Kuvrat onogundur bulgár népével további vizsgálatot igényel.

Jóllehet Kuvrattal kapcsolatban csak az onogundur név fordul elő, már Moravcsik Gyula kapcsolatba hozta a 733–746 közé datált bizánci püspökségjegyzék onogur püspökségét Kuvrat Bulgáriájával.¹ Az onogurok és az onogundurok (valamint a bulgárok) azonosságát újabban is elfogadják,² holott viszonyuk máig tisztázatlan.³

¹ Moravcsik 1930b, 14.

² Szántó 2020, 109–110.

³ Alemany 2013, 235.

Az eseményeket Kuvrat kortársaként feljegyző Traianus patricius⁴ munkáját hasznosító Theophanes munkája bevezetője szerint az onogundur bulgárok és a kotragosok régi történelméről számol be, azonban a Maeotis és a Kouphis közötti régi országukat már csak régi Nagy Bulgáriának nevezi, a bulgárokon kívül külön törzsként csak a kotragosokat említi, Kuvratot (*Krobatos*) pedig az előbb mondott Bulgária és a kotragosok urának mondja, onogundurokról itt nem esik szó.⁵ Forrásunkban a Dontól keletre költöző, a kutrigurokat megszemélyesítő Kotragos által vezetett csoportot kapcsolatba hozhatjuk a későbbi volgai bulgárokkal. Utóbbiak törzsei közül azonban feltűnő módon hiányoznak nem csupán maguk a kutrigurok, de az onogurok és onogundurok is, csak *bulgar*, *äskäl*, *baršülä* ~ *bersil*, *suwār* ~ *sabir* és *baranġar* ~ *balanġar* nevű törzseiket ismerjük.⁶ A volgai bulgárok törzsei közül a *bulgar* már a 6. század közepén, Jordanes Geticájában feltűnik a Fekete-tenger északi partvidékén.⁷ A *berszil* és a *balanġar* törzs pedig a 7. század első felében. Az Örmény Földrajz említi az Etil (Volga) torkolatánál a kazárok elől menekült *basl* törzset, később pedig a kazár kagán feleségét, a *katunt* mondja a *barsl* (**Barsilk'*) népből valónak.⁸ Az ugyanitt *Varaġan* néven említett, az arab forrásokban *balanġar* (*baranġar* ~ *balanġar*) néven szereplő kaukázusi hun fővárost szintén a *berszil* névvel hozzák kapcsolatba, ám a volgai bulgároknál ilyen néven önálló törzset találunk.⁹ Talán a *szuvarokkal* azonosítható a Földrajz által *Sabeir[oi']* néven az Etil folyó és a Kaszpi-tenger nyugati partjainál említett törzs.¹⁰ A Volga középső folyásánál létrejött új Bulgária népét a Kuvrat országából származó bulgárokon kívül a Kaukázus és a Don–Volga torkolatvidék közötti Kazária törzsei alkothatták.

Priskos nem említi ugyan a 463-as ogur vándorlás kapcsán a bulgárokat, mégis feltűnő, hogy hiteles említései időben ezt követően jelentkeznek, így megjelenésük mégis kapcsolatban állhat az ogur törzsek Európába érkezésével.¹¹ A bulgárok a 480-as évektől folyamatosan szerepelnek a forrásokban, elsősorban Trákiában (480/481, 499, 502, 530, 535, 548). A legtöbb adat az illír származású bizánci Marcellinus comes 534 körüli latin nyelvű munkájából ismert, de feltűnnek Jordanes Geticájában és Paulus Diaconusnál is.¹² Zacharias rhétor munkájában 555–569 között a tizenhárom hun törzs egyikeként jelennek meg, *bürgārē*, illetve *būrgar* néven.¹³

⁴ Treadgold 2011, 593, 606, 618–620.

⁵ Mango–Scott 1997, 497–498.

⁶ Zimonyi 2005, 61, vö. Golden 1992, 254–255: Bulgār, Askil ~ Īskil, Barsul ~ Barčul, Suwar ~ Säwār ~ Sabir, Baranġar ~ Balanġar.

⁷ „Ezektől távolabb, a Pontus tenger felett terül el a bulgares lakóhelye, akiket a mi vétségeink tettek igen ismertté. Itt hajtott ki két helyen, mintegy a legbátrabb nemzetnek, a hunoknak a terebélyes törzsfája, a népek veszedelme. Ugyanis az egyiket altziagirusoknak, a másikat savirusoknak hívják. Lakóhelyeik elkülönülnek egymástól [...] A hunugurusok pedig azért ismeretesek, mivel hermelin-prémmel kereskednek.” (Kiss 2004, 61; Wolfram 1990, 276).

⁸ Hewsen 1992, 55, 57, Paulik 2001, 43, 45. Paulik a névalakot **Barsilk'* alakban rekonstruálja, 58, 71.

⁹ Hewsen 1992, 123, 108.

¹⁰ Hewsen 1992, 57.

¹¹ Blockley 1983, 344–345.

¹² Croke 1995, 31, 96, 103, 104; Croke 2001, 69, 70; Mommsen 1894, 95, 96, 103, 104, 108; Wolfram–Dunlap 1990, 276; Foulke 2011, 80.

¹³ Greatrex 2011, 449–452.

Florin Curta figyelmeztetett arra az érdekes jelenségre, hogy míg a korai bizánci szerzők csak kutrigurokról és utigurokról tudnak az észak-pontusi térségben, addig kortársuk, Jordanes csak bulgárokról ír ugyanitt.¹⁴ Ugyanez a jelenség ismerhető fel az avarokkal a kagáni címért harcba szállók esetében, akiket szintén latin nyelven író szerző, Fredegar nevez bulgárnak, a bizánci szerzők viszont csak kutrigurok nyugatra költözéséről tudnak.¹⁵ A görög nyelven író korai bizánci szerzők valóban alig említik a bulgárokat. Prokopios (6. sz. közepe) munkájában a heftaliták, szabirok, utigurok és kutrigurok hunok, de bulgárokról nem ír.¹⁶ Az 528-ban Scythia Minorra és Moesia Secundára támadókat Malalas hunnak nevezi, nevüket a szövegét felhasználó Theophanes cseréli csak bulgárra.¹⁷ Malalas 565 körül befejezett munkájában az 513/514-es trákiai Vitalianus-lázadás résztvevőiként szól csak bulgár zsoldosokról, jóval később, 630 táján Theophylaktos egy 594 tavaszi trákiai esemény kapcsán említ egy avar fennhatóságú bulgár csapatot.¹⁸ Kérdéses, hogy ez a bulgár csapat azonosítható-e a Menandros szerint Baján avar kagán által Dalmácia pusztítására küldött tízezer kutrigur hunnal.¹⁹

Szembevetendő, hogy nem csupán a korai bizánci szerzők hunjainak, a kutriguroknak és utiguroknak lakóhelye egyezik meg Jordanes bulgárjainak pontusi otthonával, de a gót auktor éppen a görög nyelvű szerzők hunjai által háborgatott Itáliát, Illíriát, Trákiát és Schythia Minort ismerhette legjobban. Jordanes 550 és 552 között keletkezett Geticája időben is jól fedi a kutrigurok és utigurok aktivitásának időszakát. A gót származású szerzőnek a langobard kötődésű Paulus Diaconushoz hasonlóan közelebbi értesülései lehettek a támadó nomád törzsszövetségek belső viszonyairól, mint görög kortársainak. Ugyanez valószínűsíthető az illíriai születésű, így a hun, gót és bulgár betörések által leginkább érintett illír prefektúrával (Dardania, Dacia Ripensis, Moesia Superior) szoros kapcsolatokat ápoló Marcellinus comesről is. Az etnikailag azonos kutrigur és utigur törzsszövetségekben²⁰ egyaránt fontos szerepet tölthetett be a bulgár nevű törzs.

Az onogurok korai, 5–6. századi lakóhelye bizonytalan. Florin Curta szerint az onogurokat nem kereshetjük Priskos és Jordanes korában a Maeotis északi partvidékén, mivel későbbi források, így Theophylaktos és Agathias Közép-Ázsiába, illetve a Kaukázus szomszédságába helyezik őket.²¹ Theophylaktos azonban a szogdiai Bakath városát az onogurok által a régi időkben építettnek mondja, így ebből nem lehet az onogurok 7. század eleji közép-ázsiai lakóhelyére következtetni.²² A 6. század közepén Agathias pedig egy múltbéli ütközettel köti össze a lazikai *Onoguris* erődjének elnevezését, nem a saját koráról szól.²³ A Kaukázus feletti térség sem pusztán a Kubán alföldjét jelölhette a korabeli forrásokban.

¹⁴ Curta 2019, 36, 45–46.

¹⁵ Krusch 1888, 72, 157; Blockley 1985, 136–137.

¹⁶ Kaldellis 2014, 6, 80, 138, 402, 409, 466–467, 469–471, 501, 525.

¹⁷ Jeffreys–Jeffreys–Scott 1986, 254.

¹⁸ Jeffreys–Jeffreys–Scott 1986, 225–227; Whitby–Whitby 1997, 218.

¹⁹ Blockley 1985, 136–137.

²⁰ Ld. erre az utigur vezér, Sandilkh nyilatkozatát: „Mert nem csak a mi nyelvünket beszéljük, olyan sátrakban laknak, mint mi, úgy öltözködnek és élnek, mint mi, de ők a rokonaink, még akkor is, ha más vezetőket követnek.” (Blockley 1985, 42–45).

²¹ Curta 2019, 35; vö. Alemany 2013, 234.

²² Whitby–Whitby 1997, 224; Olajos 2012, 249.

²³ Frendo 1975, 72.

Zacharias rhétor az általa ismert összes, tizenhárom hun törzset a Kaszpi-kapu mögé helyezi,²⁴ itt tehát a Kaukázustól északra elterülő teljes kelet-európai steppéről lehet szó.

Az onogurok tehát egyetlen lazikai betörésükön kívül nem hozhatók kapcsolatba a Kaukázus térségével. A Kuphis–Kubán egyeztetés elestével nincsen konkrét forrásunk, aminek alapján biztonsággal a Kaszpi- és a Fekete-tenger közötti térségben helyezhetnénk el szállásait. A Ravennai Névtelen szövegéből is csak annyit lehet megállapítani, hogy a Fekete-tenger mellett (*iuxta mare Ponticum*), a Maeotis mocsarainak szomszédságában (*vicinam paludis Maeotidae*) kereshető Onogoria.²⁵ A Ravennai Névtelen munkájának korábban 638 és a 700-as évek eleje közé, majd 732 tájára, illetve a 8. század közepe utánra tett megírásával szemben újabban a 8. század végi, 9. század eleji keltezése került előtérbe.²⁶ Az Onogoria név tényleges 8–9. századi használata azonban kétséges.

Szerzőnk Onogoriáról egy bizonyos Livianusra hivatkozva ír.²⁷ Moravcsik Gyula valószínűtlennek tartotta, hogy a 4. századi görög filozófusról lenne szó, jóllehet a Ravennai több korabeli szerzőt is megemlít.²⁸ Németh Gyula Joseph Schnetz nyomán vélekedett úgy, hogy a Ravennai Névtelen hivatkozását a 4. századi szerzőre nem lehet komolyan venni, az általa hivatkozott többi késő antik szerző munkáinak biztos nyomát Ptolemaios kivételével nem lehet fellelni a műben. Livianus (Libanios) forrásként történő használata egyébként sem jellemző. Németh ennek alapján úgy véli, hogy a Ravennai Névtelen Onogoria adata 6. vagy 7. századi forrásból származhat.²⁹ Schnetz maga azonban nem tartotta elutasíthatónak Livianust (314-től kb. 393-ig) mint forrást, pusztán korai mivolta miatt, hiszen egy őrmény történeti munka már II. Sápúr (309–379) idejében említ *Honagur* néven egy hunt a Kaukázus térségében.³⁰ A 4. századi *Honagur* névre már maga Moravcsik is felhívta a figyelmet.³¹

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az onogurok a 4. században megjelentek a kelet-európai steppén, jóllehet a kutatás nem számol ezzel a Priskos előtti időben. Onogoria mint területnév jóval Kuvrat 7. századi uralmát megelőzően létezhetett a Maeotis vidékén. Az onogurok tehát Közép-Ázsiából az 5. század előtt a kelet-európai erdős steppére települhettek, amit a Jordanes által feljegyzett, már kialakult prémkereskedelmük tanúsít.³² Később azonban már délebbre, a füves steppén élhettek, hiszen a más forrásokból ide lokalizálható barszilokkal és szabirokkal együtt említi őket Theophylaktos.³³ A bulgárok és onogurok/onogundurok kapcsolata feltett azonosságunknál sokkal áttételesebb lehet.³⁴

²⁴ Greatrex 2011, 449–452; vö. Curta 2019, 44–45,

²⁵ Igy Róna-Tas 2001, 76.

²⁶ Staab 1976, 29–31.

²⁷ *Item iuxta Mare Pontico ponitur patria que dicitur Onogoria, quam subtilius Livianus phylosophus vicinam paludis Meotide sumitatis esse decernit, adserens...* (Schnetz–Zumschlinge 1990, 45).

²⁸ Moravcsik 1930a, 64.

²⁹ Németh 1930, 180.

³⁰ Schnetz 1926, 159; Dowsett 1961, 63, 61.

³¹ Moravcsik 1930a, 60.

³² Erre ld. Alemany 2013, 234.

³³ Whitby–Whitby 1997, 225; vö. Jeffreys–Jeffreys–Scott 1986, 227; Mango–Scott 1997, 498; Olajos 2012, 246.

³⁴ Róna-Tas (2001, 76, 78) úgy véli, hogy az Örmény Földrajz rövid változatának egyik, legkésőbb a 7. század végén, a 8. század első felében keletkezett kéziratában olvasható Germánok Bulgáriája területnév egyeztethető a 8. század első feléből származó (újabban a 9. század első felére datált) bizánci püspökségjegyzék Maeotis környéki gót metropoliájához tartozó onogur püspökségével, így a

Az ogurokról elsőként író Priskos a saragurok és az onogurok társaságában szerepeltet egy *urog* nevű törzset,³⁵ Menandros is csak egy *ugur* nevű törzsről ír.³⁶ A türk követség révén az ogurokról jól tájékozott Theophylaktos egyetlen bizánci szerzőként az *ogur* nevet összefoglaló névként használja. Összes ogurokról ír, akiknek hangsúlyozza nagy létszámát is, megfogalmazása határozottan egy sok törzsből álló alakulatra enged következtetni.³⁷ A számmal jelölt török törzsszövetségek (*saragur*, *bitgor*, *kutrigur*, *utigur*, *onogur*) a volgai bulgárokhoz hasonlóan önálló névvel bíró, vegyes eredetű törzsekből szerveződhetnek, a különböző szövetségek jórészt ugyanazokból a törzsekből állhattak össze. Közös utótagjuk, az [*o*]gur a török *ok* 'nyíl' szó *-r* képzős alakja lehet, hasonlóan a *-z* képzős *oguz* névhez.³⁸ Ahogy másutt felvettem, a bulgárok a tíz törzsből álló onogurok/onogundurok vezértörzse lehettek. Hasonlóan a volgai bulgárok esetéhez, ahol a másik négy törzs vezértörzseként váltak a törzsszövetség névadójává.³⁹ Kuvrat népének kettős, *onogundur–bulgár* elnevezését is ugyanez a körülmény magyarázhatja, éppígy a bulgár név használatát a kutrigurok és utigurok esetében.

Az *onogur* névalak 5–7. századi kizárólagos használatát követően az *onogundur* forma Kuvrat kapcsán tűnik fel a 7. század második felében. Számos forrás igazolja ennek elterjedt, 7–10. századi használatát.⁴⁰ Ugyanakkor 712/713-as trákiai események kapcsán Kuvrat fia, Asparuch népét egy forrásunk *onogur–bulgarnak* nevezi, de kétséges, hogy gondolhatunk-e az *onogundur* név elírására.⁴¹ Az onogur nevet kiegészítő *-dur* képző pontos jelentése nem ismert ugyan, de Kuvrat népe esetében utalhat a törzsszervezet nagy méretére, átfogó jellegére.⁴²

két forrás a bulgárok és az onogurok azonosságát támogathatja. A Notitia Episcopatum újabb 9. század eleji datálására ld. Zuckerman 2006, 201–230. Róna-Tas észrevétele kétségtelenül szoros kapcsolatukra mutat, ám teljes azonosságukat aligha igazolja.

³⁵ Blockley 1983, 344–345.

³⁶ Blockley 1985, 124–125.

³⁷ Whitby–Whitby 1997, 224; Olajos 2012, 245.

³⁸ Németh 1930, 44.

³⁹ Vö. Juhász 2020, 77.

⁴⁰ *Otxontor Blkar* (Ananias Širakac'i, 7. század), *Vlëndur Bulgar* (Movsēs Xorenac'i, 8. század utolsó harmada), *Oύννογούδουροι* (Nikephoros, 9. század eleje), *Uluğundur* ('LĠNDR, Ibn Kalbī, 820), *Wulundur* (WLNDR, al-Mas'ūdī, 10. század közepe), *Vununtur* (V.N.N.T.R. József kazár király levele, 10. század második fele), *Wundur* (WNNDR Ĥudūd al-'Ālam, 982), *N.nd.r* (Gardīzī, 1050 körül) (Golden 2011, 137, 145).

⁴¹ Agathon diakonus: *...propter irruptionem vicinæ gentis Hungarorum (sic!) Bulgarorum [Oύνογούρων Βουλγάρων] cum magna caede et strage Christianorum qui manebant in Thracia...* (Mansi 1766, 193B, 194). Epilogus Agathonis: *...γεγονυῖαν ἐφοδον του γειτνιαζοντος ἔθνους τῶν Ούννογούρων (T) [ούννογούρων, ούνογούρων M] Βουλγάρων μετά πλειστησαιχμαλωσίας τε καί σφαγής τῶν ἐν τῇ Θράκη καταμενόντων Χριστιανῶν...* (Riedinger 1992, 900). A torinói (T) és a müncheni (M) kódexek kézirati hagyománya egyaránt az onogur bolgár névalakot hozza, Traianus patricius *onogundur* névalakot hozó történeti munkájának keletkezési idejével lényegében egybeeső időszakból. Az *onogundur* név általános használata mellett tehát az *onogur* változat sem eshetett ki a használatból teljesen. Vö. Szádeczky–Kardoss 1998, 218.

⁴² Németh (1930, 58–59) az *onogundur* nevet az *onogur* név *-dur* képzős származékának határozta meg, hivatkozva a Monguldur és Kundur nevekre, a *-dur* végződésű oguz törzsnevekre, illetve a folyó- és népnévként is adatolt Orkundur névre.

Az *onogur* és az *onogundur* nevek viszonyát illetően jelentőséggel bírhat az a tény, hogy a magyarokat az onogur név **ongur-ungri* alakjával jelölik forrásaink. Az *Onogoria* név ugyan feltűnik még a Maeotis vidékén a 8–9. század fordulóján, ám annak forrása jóval korábbi, a 7. századtól már az *onogundur* forma az általános. A magyarokra használt névalakkal kapcsolatba hozható *wangar* forma azonban adatolt Pannóniából a 9. század második feléből.⁴³ Az *onogur* alak a Kárpát-medencébe avar uralom alá költöző, a Kuvrat idejében lezajlott átszervezésben részt nem vett ogurok körében maradhatott fenn, a magyarok pedig tőlük örökölhették meg.⁴⁴

Bizonytalan azonban, hogy a korai avar korban számolhatunk-e onogur bevándorlással (adatunk csak a kutrigrókeréről van), vagy csak Kuvrat halála után érkezhettek onogundur csoportok a Kárpát-medencébe. Utóbbit írott forrás is alátámasztja (Kuber története), ám e bevándorlás régészeti bizonyítékait újabban komoly kritika érte.⁴⁵ A magyar nyelvterületen jelentős számban feltűnő *Nándor* helynevek ugyanakkor őrizhetik az onogundur bevándorlás nyomait is.⁴⁶

Bibliográfia

Források

- Blockley 1983 = *The Fragmentary Classicising Historians of the Late Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Vol. 2. Ed. by R. C. Blockley. Liverpool.
- Blockley 1985 = *The History of Menander the Guardsman*. Ed. and trans. by R. C. Blockley. Liverpool.
- Croke 1995 = *The Chronicle of Marcellinus*. A Trans. with Commentary by B. Croke. Leiden–Boston.
- Dowsett 1961 = *The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci*. Trans. by C. J. F. Dowsett. (London Oriental Series 8.) London.
- Foulke 2011 = *Paul, the Deacon: History of the Lombards*. Trans. by W. D. Foulke. Ed. by E. Peters. Philadelphia.
- Frendo 1975 = *Agathias. The Histories*. Trans. with an Introduction and short explanatory notes by J. D. Frendo. Berlin–New York.
- Greatrex 2011 = *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor. Church and War in Late Antiquity*. Ed. by G. Greatrex, trans. by R. Phenix and C. B. Horn with contributions by S. P. Brock and W. Witakowski. Liverpool.

⁴³ Német Lajos 860. május 8-i oklevele: *...montis qui dicitur Uuangulariorum marcha...* (Kehr 1934, 146).

⁴⁴ Erre részletesen ld. Juhász 2020, 121–127.

⁴⁵ Bálint Csanád (2004, 41–42) hangsúlyozza, hogy Theophanes szerint Kuber a „hadseregével” (és nem „népével”!) költözött az Avar Kaganátusba. Theophanes azonban egyik Kuvrat-fiú esetében sem szól a velük áttelepültekről, az *ethnos* szó nem fordul elő még Asparuch esetében sem, holott ő bizonyosan nemcsak fegyveres kíséretével, hadseregével költözött a mai Bulgáriába, hanem az *ethnos* egy része is vele tartott. Ugyanez kétségtelen a Pontus vidékén maradtak esetében is, hiszen északra húzódtak utódaik hozhatták létre a jelentős volgai bulgár államot. Theophanes beszámolója alapján eldönthetetlen, hogy milyen létszámú onogundur bulgár követhette a negyedik Kuvrat-fit Pannóniába.

⁴⁶ Ld. erre Juhász 2018, 22.

- Hewsen 1992 = *The Geography of Ananias of Širak: Ašxarhac'oyc'.* *The Long and the Short Recensions.* Introduction, translation and commentary by R. H. Hewsen. Wiesbaden.
- Jeffreys–Jeffreys–Scott 1986 = *The Chronicle of John Malalas.* A translation by E. Jeffreys – M. Jeffreys, M. – R. Scott. Melbourne.
- Kaldellis 2014 = *Procopius: The Wars of Justinian.* Transl. by H. B. Dewing. Revised and Modernized with an Introduction and Notes, by A. Kaldellis. Maps and Genealogies by I. Mladjov. Indianapolis.
- Kehr 1934 = *Diplomata Regum Germaniae ex stripe Karolinorum.* Tom. I. *Ludovici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata. Monumenta Germaniae Historica.* Ed. P. Kehr. Berolini.
- Kiss 2004 = *Getica. A gótok eredete és tettei.* Közreadja Kiss M. Budapest.
- Krusch 1888 = *Chronicarum Fredegarii libri IV cum Continuationibus.* In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum.* Tom. II. Ed. B. Krusch. Hannover.
- Mango 1990 = *Nikephoros, patriarch of Constantinople: Short History.* Text, translation, and commentary by C. Mango. Washington.
- Mango–Scott 1997 = *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813.* Translated with Introduction and Commentary by C. Mango and R. Scott with the assistance of G. Greatrex. Oxford.
- Mansi 1766 = *Synodus Constantinopolitana sub imperatore Philippico. Ex libello Synodico. Agathonis Diaconus: Epilogus.* In: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio.* Ed. J. D. Mansi. Vol. 12. Florentiae, 189–196.
- Mommsen 1894 = *Marcellini Comitis V. C. Chronicon.* In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Auctorum antiquissimorum.* Tom. XI. Ed. Th. Mommsen. Berolini.
- Olajos 2012 = *Theophylaktosz Szimokattész: Világtörténelem.* Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Olajos T. Budapest.
- Paulik 2001 = Paulik Ágnes: „A világ bemutatása”. Egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* Szerkesztette: Róna–Tas A. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 16.) Budapest, 28–68.
- Riedinger 1992 = *Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium. Concilii Actiones XII–XVIII. Epistvlae Indices.* Ed. R. Riedinger. (Acta Conciliorum Oecumenicorum Series 2. Vol. 2.) Berolini.
- Whitby–Whitby 1997 = *The History of Theophylact Simocatta.* An English Translation with Introduction and Notes M. Whitby and M. Whitby. Oxford.
- Wolfram 1990 = Wolfram, H. *History of the Goths.* Translated by Th. J. Dunlap. New and completely revised from the second German edition. Berkeley–Los Angeles–London.
- Schnetz–Zumschlinge 1990 = *Itineraria Romana. Vol. 2. Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica.* Ed. J. Schnetz. Reprinted with index by M. Zumschlinge. Stuttgart.

Szakirodalom

- Alemaný 2013 = Alemaný, A.: Early Byzantine Sources on the Oghuric tribes in the Northern Black Sea Area. In: *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC–5th Century AD).* Ed. by G.R. Tsetschladzeat al. Oxford, 233–236.

- Bálint 2004 = Bálint Cs.: A középvaskor kezdete és Kuber bevándorlása. *Archaeologia Értésítő* 129: 35–65.
- Croke 2001 = Croke, B.: *Count Marcellinus and his chronicle*. Oxford.
- Curta 2019 = Curta, Fl.: Ethnicity in the Steppe Lands of the Northern Black Sea Region during the Early Byzantine Times. *Archaeologia Bulgarica* 23/1: 33–70.
- Golden 1992 = Golden, Peter B.: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Golden 2011 = Golden, P. B.: Nomads of the western Eurasian steppes: Oğurs, Onoğurs and Khazars. In: P. B. Golden: *Studies on the peoples and cultures of the Eurasian steppes*. (Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi 9.) București–Brăila, 135–162.
- Juhász 2018 = Juhász P.: Magyar–szláv együttélés a kora Árpád-korban. Helynevek, írott források, régészet. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 7–50.
- Juhász 2020 = Juhász P.: *A steppe tengeréről a Kárpátok szigetére. Lehetett-e szerepe a steppei török törzsszövetségeknek a magyar népalakulásban?* (MS Doktori értekezés) Szeged.
- Moravcsik 1930a = Moravcsik, J.: Zur Geschichte der Onoguren. *Ungarische Jahrbücher* 10: 53–90.
- Moravcsik 1930b = Moravcsik Gy.: *Az onogurok történetéhez*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 27.) Budapest.
- Németh 1930 = Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest.
- Róna-Tas 2001 = Róna-Tas A.: Hol volt Kuvrat Bulgáriája? In: *Nomád népvándorlások – magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Sz. – Sinkovics B. (Magyar Őstörténet Könyvtár 15.) Budapest, 67–87.
- Schnetz 1926 = Schnetz, J.: Onogoria. *Archiv für slavische Philologie* 40: 157–160.
- Staab 1976 = Staab, Franz: Ostrogothic geographers at the court of Theodoric the Great. A study of some sources of the Anonymous cosmographer of Ravenna. In: *Viator. Medieval and Renaissance Studies* 7: 27–64.
- Szántó 2020 = Szántó R.: Ravennai Anonymus Cosmographiája és a korai magyar történet. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 145: 101–125.
- Treadgold 2011 = Treadgold, Warren T.: Trajan the Patrician, Nicephorus, and Theophanes. In: *Bibel, Byzanz und Christlicher Orient. Festschrift für Stephen Gerö zum 65. Geburtstag*. Hrgs. von D. Bumazhnov et al. (Orientalia Lovaniensia Analecta 187.) Leuven–Paris–Walpole, 589–621.
- Zimonyi 2005 = Zimonyi I.: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) Budapest.
- Zuckerman 2006 = Zuckerman, C.: Byzantium's Pontic policy in the Notitia Episcopatuum. In: *La Crimée entre Byzance et le Khaganat Khazar. Actes du colloque, Paris, Collège de France, 28-29 novembre 2005*. Ed. C. Zuckerman. (Monographies. Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance 25.) Paris 201–230.